

УДК 159. 923

Шишова О. М.,

кандидат психологічних наук,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
E-mail: olha.shyshova@gmail.com

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ЗА РІЗНИМИ ПРОГРАМАМИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей розвитку соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку, навчання і виховання яких здійснюється за різними програмами дошкільної освіти.

Ключові слова: обдарована дитина, соціальна компетентність, адаптованість, моральні дії, емоційно-ціннісний прояв ставлення до оточуючих, діяння в оточуючому просторі, рівні соціальної компетентності, моральна поведінка.

The thesis deals with peculiarities investigation of social competence development in the late preschool age, psychological and pedagogical factors are determined for various programs of preschool education.

Key words: gifted child, social competence, adaptability, level of social competence, moral acts, manifestation of emotional and value attitude to surrounding people, . levels of social competence, moral behavior.

Постановка проблеми. Соціалізація сучасного дошкільника відбувається в умовах стрімких суспільних змін. Унаслідок цього засвоєний дітьми множинний досвід здатний виводити їх за межі традиційних соціалізувальних моделей і правил, що не завжди позитивно позначається на їхній соціальній компетентності та на успішності соціалізації загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальну компетентність дошкільників досліджували Л. Божович [2], М. Гончарова-Горянська [4], О. Запорожець [5], О. Кононко [6], В. Кузьменко [7] та ін. Зокрема, у дослідженнях В. Кузьменко [7] розглядаються форми, методи, технології розвитку соціальної компетентності.

Мета статті – проаналізувати розвиток соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку, навчання і виховання яких здійснюється за різними програмами дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Ефективність процесу формування соціальної компетентності значною мірою залежить від програми розвитку й навчання дитини, якою керується дошкільний навчальний заклад у ході здійснення своєї діяльності. Серед найбільш популярних програм дошкільної освіти вирізняють: альтернативну програму розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою, державну програму «Дитина», альтернативну програму розвитку дитини за педагогікою Монтессорі, які передбачають наявність різних психолого-педагогічних підходів до становлення окресленої компетентності. Аналіз альтернативної програми розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою свідчить, що вона спрямована на реалізацію діяльнісного підходу до виховання й навчання. Виховання, за цією програмою, базується на високодуховних традиціях християнства; на розумінні специфіки даного процесу (при цьому важливими аспектами є знання природних закономірностей розвитку людини, врахування природної здатності дитини до наслідування, приклад і наслідування проголошується як основний шлях розвитку). В основу концепції даної програми покладено постулат: «Повторення – мати навчання». Методика вимагає від дітей старшого дошкільного віку і від педагогів уміння вільно й зацікавлено обговорювати різні питання, що позитивно впливає на розвиток таких умінь, як: стежити за перебігом спільної розмови і справи; допомагати одне одному, приймати допомогу. Тобто особливість розвитку соціальної компетентності полягає в тому, що молодші діти вчаться у старших, а старші поважають молодших і допомагають їм у взаємодії з соціумом.

Згідно з програмою «Дитина» (за М. Гончаровою-Горянською [4]), розвиток соціальної компетентності відбувається у процесі навчання та творчих пошуків самої дитини. Підходи, запропоновані програмою, стимулюють інтерес до занять, розвивають пізнавальні, естетичні й етичні особливості сприймання, гнучкість і нешаблонність мислення, уміння і здібності. Відповідно до концептуальних засад програми «Дитина», розвиток уваги, повага, турбота, любов до дитини є тим ґрунтом, на якому зростає уміння та віра у свої сили, інтерес до навколишнього життя, здатність дивуватися, захоплюватися, досліджувати, фантазувати, вигадувати, запитувати, шукати. О. Кононко, В. Кузьменко зазначають, що програма «Дитина» спрямована на розвиток соціальної компетентності через формування самоповаги і поваги у ставленні до інших, що виникає внаслідок позитивної оцінки дорослими комунікативної компетентності дитини.

Процес виховання, який здійснюється за альтернативною програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі, зорієнтований на розвиток духовно здорової особистості. Через емоції і почуття відкривається можливість успішної взаємодії дитини із суспільством. Ця програма сприяє розвитку емоційно-ціннісних проявів ставлення до інших через особливе спілкування з дитиною, що ґрунтується на відмові від таких слів, як «не роби», «не заважай», «не можна» і «неправильно». Соціальна ситуація охоплює предмети, людей, правила взаємодії людей між собою і з предметами, тобто вона становить зовнішній план, «оболонку» розвитку пізнавальної активності суб'єкта. Згідно з даною програмою, соціальний розвиток дитини неможливий без допомоги дорослого, оскільки від активності останнього в організації пізнавальної діяльності залежить і активність старшого дошкільника.

Соціально компетентні діти значно легше, ніж їхні менш компетентні однолітки, адаптуються до вимог школи. Водночас спеціально організована робота може зробити ситуацію переходу менш стресовою для дитини. Найбільш пристосованим для цього є навчально-виховний комплекс: дошкільний навчальний заклад – початкова школа, який забезпечує найбільш зручні психолого-педагогічні умови для організації діяльності із соціальної адаптації дитини до нових реалій.

З метою визначення рівня розвитку соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку, навчання і виховання яких здійснюється за різними програмами дошкільної освіти, нами було проведено дослідження на базі дошкільних навчальних закладів м. Києва, а саме: ДНЗ «Золота казка» (Вальдорфська педагогіка), «Золота рибка» (державна програма «Дитина»), «Монтесорі» (педагогіка Монтесорі). У дослідженні брали участь 200 дітей старшого дошкільного віку, 40 вихователів, 15 нянечок, 4 психологи.

Комплекс методик вивчення розвитку соціальної компетентності включав такі методики: «Веселий та похмурий» (Л. Головей, Е. Рибалко) [3], «Доручення» (А. Богуш, Л. Варянце, Н. Гавриш) [1], «Ситуація вибору використання картинок» (А. Богуш, Л. Варянце, Н. Гавриш) [1] для визначення показників за критерієм «когнітивне знання про оточуючий світ»; «Сюжетні картинки» (Л. Головей, Е. Рибалко) [3], «Зробимо разом» (Л. Головей, Е. Рибалко) [3], «Дерево» (Л. Пономаренко), методику Рене Жіля для вивчення показників за критерієм «діяння в оточуючому просторі»; методику «Робінзонада» (адаптований варіант методики В. Авраменкової), «Сходинки» (Л. Головей, Е. Рибалко) [3] для дослідження показників за критерієм «емоційно-ціннісні прояви ставлення до інших»; методи спостереження та інтерв'ю.

Одержані емпіричні дані було оброблено за допомогою кореляційного аналізу. Критерії «когнітивне знання про оточуючий світ» та «діяння в оточуючому просторі» мають високу пряму кореляцію (0,809; $p < 0,01$). Такий показник є свідченням того, що діти старшого дошкільного віку обізнані з особливостями вираження емоцій, знають моральні норми, специфіку спілкування осіб різного віку та статі, способи поведінки в різних соціальних ситуаціях, уміють проявляти свої почуття у процесі спілкування, здійснювати моральні вчинки з власного бажання та підтримувати контакт з людьми різного віку та статі.

Критерій «когнітивне знання про оточуючий світ» має значущу кореляцію з критерієм «емоційно-ціннісні прояви ставлення до інших» (0,293; $p < 0,01$). Це свідчить про те, що діти старшого дошкільного віку знають про способи поведінки в різних соціальних ситуаціях, які сприяють розвитку позитивного ставлення у спілкуванні із оточенням, вони із задоволенням спілкуються з іншими дітьми, друзями, друзями батьків і незнайомими людьми. Показник «знання про способи поведінки у різних соціальних ситуаціях» вказує на позитивну моральну налаштованість особистості до однолітків і дорослих. Чим більше діти старшого дошкільного віку знають про способи поведінки в різних соціальних ситуаціях, тим кращим буде їхнє моральне ставлення до однолітків і дорослих.

Висока значуща кореляція виявлена між критерієм «діяння в оточуючому просторі» та критерієм «емоційно-ціннісні прояви ставлення до інших» (0,728; $p < 0,01$), що відображає вміння проявляти свої почуття в жестукуляції та міміці в процесі взаємодії з соціальним оточенням.

За результатами оцінювання, отриманими в ході діагностики, ми умовно розподілили всіх респондентів на три рівні розвитку соціальної компетентності, визначені за допомогою діагностичних методик. Всього дослідженням було охоплено 200 респондентів.

Рівень розвитку соціальної компетентності було визначено таким чином: високий рівень соціальної компетентності – у межах 74%–100% правильних відповідей за окресленими вище методиками. До цього рівня належать старші дошкільники, які мають досить ґрунтовні знання про навколишній світ, готові до діяння в оточуючому просторі, володіють емоційно-ціннісними проявами у ставленні до інших. Середній рівень соціальної компетентності – 47%–73% правильних відповідей дітей за вищезазначеними методиками. Цьому рівню відповідають діти, які недостатньо володіють знаннями про способи поведінки в соціальних ситуаціях, вони мають середній рівень емоційно-ціннісних проявів у ставленні до інших та віри у власні сили щодо поведінки у складних ситуаціях. Низький рівень соціальної компе-

тентності – від 19% до 46% правильних відповідей за відповідними методиками. На цьому рівні знаходяться старші дошкільники, які мають проблеми зі знаннями про навколишній світ. Вони не готові до діяння в оточуючому просторі та не демонструють соціальної компетентності у ставленні до інших.

Використання експертної оцінки соціальної компетентності виховним персоналом (вихователі, помічники вихователів, психологи) допомогло визначити об'єктивний рівень розвитку соціальної компетентності дошкільників залежно від програми дошкільної освіти, якою керується навчальний заклад.

На підставі результатів емпіричного дослідження критеріїв: «когнітивне знання про оточуючий світ», «діяння в оточуючому просторі», «емоційно-ціннісні прояви ставлення до інших» визначено та обчислено відсотковий розподіл старших дошкільників за рівнями розвитку соціальної компетентності.

Високий рівень соціальної компетентності у старшому дошкільному віці виявлено: у 60% дітей, виховання і навчання здійснювалось за програмою «Дитина», у 36% дітей, які виховувалися за альтернативною програмою розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою, у 28% дітей, які навчалися за альтернативною програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі. У старшому дошкільному віці діти з високим рівнем соціальної компетентності мають знання про оточуючий соціальний світ (що проявляється в особливостях вираження емоцій до людей, моральних відносинах), вирізняють особливості спілкування осіб різних за віком та статтю, володіють знаннями про способи поведінки в соціальних ситуаціях, готові до діяння в оточуючому просторі (а саме: на високому рівні проявляють уміння виявляти свої почуття у процесі спілкування, здійснюють моральні вчинки з власного бажання, протягом тривалого часу та із задоволенням підтримують контакт із людьми й поведуться відповідно до конкретної ситуації), мають високий рівень емоційно-ціннісного прояву в ставленні до інших (спілкуються з різними людьми, виявляють моральне ставлення до людей, прагнуть до спілкування з різними за віком та статтю людьми, вірять у власні сили в складних для себе ситуаціях).

Середній рівень розвитку соціальної компетентності у старшому дошкільному віці виявлено: у 30% дітей, які виховуються за програмою «Дитина», у 36% дітей, виховання яких здійснюється за альтернативною програмою розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою, та у 26% дітей, що навчаються за альтернативною програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі. До цієї групи належать старші дошкільники, які демонструють середній рівень розвитку знань про

оточуючий світ (не володіють знаннями про способи поведінки в соціальних ситуаціях, частково готові до діяння в оточуючому просторі), мають середній рівень володіння емоційно-ціннісними проявами в ставленні до інших, вірять у власні сили при подоланні складних ситуацій.

Низький рівень розвитку соціальної компетентності мають: 10% дітей, які виховуються за програмою «Дитина», 28% дітей, які навчаються за альтернативною програмою розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою, та 46% дітей, виховання яких здійснюється за альтернативною програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі. Ці діти мають прогалини у знаннях про оточуючий світ (не володіють знаннями про особливості вираження емоцій, не обізнані щодо моральних відносин в соціумі, не розрізняють особливостей спілкування з особами різного віку та статі, не знають про способи поведінки у соціальних ситуаціях).

У ході проведеного дослідження дітей старшого дошкільного віку виявлено, що різні програми дошкільної освіти неоднаково впливають на розвиток соціальної компетентності. Так, було встановлено, що між групами дітей, які відвідують дитсадки з різними навчальними програмами, існують істотні відмінності в рівнях розвитку соціальної компетентності за критеріями: «когнітивне знання про оточуючий світ», «емоційно-ціннісні прояви ставлення до інших», «діяння в оточуючому просторі». Ці відмінності було визначено за допомогою методу математичної статистики (тест Бенфероні), спрямованого на виявлення відмінностей середніх показників.

Аналіз рівня соціальної компетентності за критерієм «когнітивне знання про оточуючий світ» у дітей, які виховуються за програмою «Дитина», виявив, що діти з високим показником ($\bar{X}=2,6800$) достатньо самостійні: виявляють інтерес до суспільних громадських доручень, сумлінно готуються до шкільних заходів. Вони на високому рівні володіють знаннями про оточуючий світ, що позитивно впливає на успішність адаптації до школи. Вірогідно, це зумовлено тим, що в програмі «Дитина» враховуються психологічні особливості розвитку та передбачене значне втручання вихователів у виховний процес.

Діти, процес навчання і виховання яких здійснюється за альтернативною програмою розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою ($\bar{X}=2,3800$), мають більшу кількість осіб з середнім рівнем соціальної компетентності, у них частіше виявляються несприятливі форми поведінки.

Альтернативна програма розвитку дитини за педагогікою Монтесорі спричиняє у старших дошкільників низький рівень розвитку соціаль-

ної компетентності порівняно з іншими програмами ($\bar{X}=1,2000$). Діти уникають контакту з вихователем, виконуючи його вимоги формально. Порушення поведінки на заняттях супроводжуються постійними зауваженнями вихователя, покараннями. На прогулянках такі діти можуть, навпаки, голосно кричати і бігати, всім заважати, що відображає низький рівень соціальної компетентності.

Аналіз результатів дослідження соціальної компетентності за критерієм «діяння в оточуючому просторі», дає підстави для висновку, що саме програма «Дитина» ($\bar{X}=4,1000$) сприяє досягненню високого рівня соціальної компетентності. У ній враховуються психологічні особливості розвитку дитини та контролюється розвиток старшого дошкільника. Такі діти товаришують з однолітками, вони спокійні, веселі, організовані. Це зумовлює високий рівень соціальної компетентності порівняно з особливостями розвитку дітей, що виховуються за альтернативною програмою за Вальдорфською педагогікою ($\bar{X}=3,2000$). Старші дошкільники, які виховувались за цією програмою, стаючи першокласниками, мають недостатній рівень підготовки до школи та низький рівень соціального розвитку.

Загалом ідея самостійного виховання, яка відображається в альтернативній програмі розвитку дитини за педагогікою Монтесорі, продукує меншу кількість дітей з високим рівнем соціальної компетентності ($\bar{X}=1,1000$). За критерієм «діяння в оточуючому просторі» ці діти, потрапляючи в навчальний заклад, виконують суспільні доручення без ентузіазму і під контролем. У взаємодії з однолітками вони пасивні, часто навіть не знають їхніх імен. Відсутність успіхів у навчанні та позитивних колективних зв'язків знижує соціальний статус дитини, що, в свою чергу, негативно позначається на емоційному стані та може призводити до низького рівня соціальної компетентності.

Показник соціальної компетентності за критерієм «емоційно-ціннісні прояви ставлення до інших» має відмінності у дошкільників, процес виховання і навчання яких здійснюється за різними програмами дошкільної освіти. Діти, що виховуються за програмою «Дитина», мають високі характеристики за цим показником ($\bar{X}=3,8600$). Ця програма спрямована на самостійний розвиток дитини, але під впливом вихователів. Дошкільники швидко знаходять друзів, пристосовуються до інших, що свідчить про здатність дітей до високого рівня соціальної компетентності.

Показник соціальної компетентності за цим критерієм у дітей, що відвідують дошкільні навчальні заклади, які працюють за альтернативною програмою розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою ($\bar{X}=2,5200$), відповідає середньому рівню, що свідчить про соціальну

незрілість дитини. Отже, на вихователя, вчителя і батьків чекає значна робота, спрямована на включення дитини в шкільне життя. Такі діти переважно мають середній рівень соціальної компетентності. Діти, які виховуються за альтернативною програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі, мають низький рівень ставлення до суспільства ($\bar{X}=1,300$), тому що вихователі не втручаються в дії, а лише спостерігають за дітьми. Зі старшими дошкільниками, що стають першокласниками, часом відбувається емоційна розрядка, яка ще більше може віддаляти таких дітей від решти школярів класу та зумовлювати подальшу озлобленість і спалахи агресії. Або, навпаки, такі дошкільники можуть бути сумними, тривожними й напруженими щодо оточуючого соціуму, що також відображає низький рівень соціальної компетентності. З огляду на це, слід зазначити, що дітей-дошкільників потрібно виховувати, не лише створюючи умови розвитку, а й спрямовуючи та розвиваючи соціальну компетентність.

Ми дійшли **висновку**, що застосування запропонованих методів буде більш ефективним завдяки спільній діяльності практичного психолога з вихователями, оскільки їх співпраця покликана забезпечити цілісність психолого-педагогічного впливу на особистість старшого дошкільника. Запропоновані методи і прийоми можуть втілюватися у ході проведення розвивальних занять, виховних бесід, тренінгів у сучасній системі дошкільної освіти.

Перспективи подальших досліджень. У наступних наукових працях докладно розглянемо, які саме психолого-педагогічні чинники впливають на розвиток соціальної компетентності старшого дошкільника.

Список використаних джерел

1. Богуш А. М. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / А. М. Богуш, Л. О. Варениця – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте: психологическое исследование / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Головей Л. А. Практикум по возрастной психологии / Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2008. – 693 с.
4. Гончарова-Горяньська М. В. Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах / М. В. Гончарова-Горяньська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць / Інститут проблем виховання АПН України; редкол. : [О. В. Сухомлинська та ін.]. – К. : Знання, 2006. – С. 219–226.
5. Запорожець О. П. Психофізіологічні функції і успішність навчання учнів молодшого шкільного віку з різним фізичним та розумовим навантаженням: автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.02 / О. П. Запорожець. – К. : Знання, 2008. – 22 с.

6. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навчально-методичний посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 201 с.

7. Кузьменко В. У. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості та шляхи розвитку / В. У. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2001. – № 9. – С. 15–20.

References transliterated

1. Bogush A. M. Dity i socium: osoblyvosti socializacii' ditej doshkil'nogo ta molodshogo shkil'nogo viku / A. M. Bogush, L. O. Varenycja – Lugans'k : Al'ma-mater, 2006. – 368 s.

2. Bozhovich L. I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste: psihologicheskoe issledovanie / L. I. Bozhovich. – M. : Prosveshhenie, 1968. – 464 s.

3. Golovej L. A. Praktikum po vozrastnoj psihologii / L. A. Golovej, E. F. Rybalko. – SPb. : Rech', 2008. – 693 s.

4. Goncharova-Gorjans'ka M. V. Social'na kompetentnist' doshkil'njat: ponjattja, zmist, formuvannja v suchasnyh navchal'nyh zakladah / M. V. Goncharova-Gorjans'ka // Teoretyko-metodychni problemy vyhovannja ditej ta uchnivs'koi' molodi: zb. nauk. prac' / Instytut problem vyhovannja APN Ukrainy; redkol. : [O. V. Suhomlyns'ka ta in.]. – K. : Znannja, 2006. – S. 219–226.

5. Zaporozhec' O. P. Psyhofiziologichni funkcii' i uspishnist' navchannja uchniv molodshogo shkil'nogo viku z riznym fizychnym ta rozumovym navantazhennjam: avtoref. dys. kand. psihol. nauk : 19.00.02 / O. P. Zaporozhec'. – K. : Znannja, 2008. – 22 s.

6. Kononko O. L. Vyhovujemo social'no kompetentnogo doshkil'nyka: navchal'no-metodychnyj posibnyk do Bazovoi' programy rozvytku dytyny doshkil'nogo viku «Ja u Svitі» / O. L. Kononko. – K. : Svitych, 2009. – 201 s.

7. Kuz'menko V. U. Social'na kompetentnist' doshkil'njat: osoblyvosti ta shljahy rozvytku / V. U. Kuz'menko // Doshkil'ne vyhovannja. – 2001. – № 9. – S. 15–20.

Abstract

Shishova O. M.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences)

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE OF CHILDREN IN DIFFERENT PRESCHOOL PROGRAMS

Socialization of the modern preschooler is happening in conditions of rapid social change. As a result, the children assimilated multiple experiences and are able to remove them beyond the traditional social models and rules, that not always makes a positive effect on their social competence and success of socialization.

The efficiency of the process of forming the social competence largely depends on the program development and education of a child, and is governed by the preschool educational institution in the implementation of its activities. Among the most popular programs of preschool education are: the alternative program of child development Waldorfschool pedagogy, the state program, «Child», an alternative program of development of the child with the Montessori pedagogy, which include the presence of different psychological and pedagogical approaches to the formation of marked competence. Analysis of alternative programs for the child development Waldorfschool pedagogy suggests that it is aimed at realization of the activity approach to education and training. Education, this program, based on spiritual traditions of Christianity; on the understanding of this process (while important aspects are knowledge of the natural patterns of human development, given the natural ability of the child to imitate, example, and imitation is proclaimed as the main path of development). The concept of this program is based on the postulate: «Repetition is the mother of learning». The technique requires children of senior preschool age and teachers' ability to freely and to discuss issues that will positively affect the development of such skills as: to follow the course of the general conversation and business; to help each other, to accept help. That is a feature of the development of social competence when younger children learn from their elders, and the older respect the younger and help them to interact with society.

We came to the conclusion that the application of the proposed methods will be more effective due to joint work of practical psychologist with the teachers, because their cooperation is designed to ensure the integrity of psychological-pedagogical influence on the personality of the older preschooler. Proposed methods and techniques can be implemented during development activities, educational discussions, trainings in the modern system of preschool education.
